

พลวัตของย่านบางโพ : จากสายน้ำสู่ถนนสายไม้*

DYNAMIC OF BANGPHO: FROM OLD RIVERFRONT COMMUNITY TO WOOD STREET

มนินตรา ทุมโกลิต* อнуชา แพ่งเกษร

Manintra Tumkosit*, Anucha Pangkesorn

คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University, Bangkok, Thailand

*Corresponding author E-mail: tmanintra@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์การก่อรูปและการเปลี่ยนแปลงของย่านบางโพ ไปสู่ย่านการค้าไม้ในแต่ละช่วงเวลา โดยมุ่งเน้นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การศึกษาแบ่งเป็น 3 ช่วงสำคัญ ได้แก่ ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) ช่วงเวลาที่ย่านบางโพเริ่มก่อตัวเป็นชุมชนริมแม่น้ำและลำคลอง โดยเป็นช่วงเวลาที่ผู้คนเชื้อชาติต่าง ๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐาน จนเกิดเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติและศาสนา วิถีชีวิตชุมชนผูกพันกับสายน้ำ ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลัก ช่วงกลางรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2394 - 2475) การลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากการค้าและพัฒนาคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ อุตสาหกรรมไม้ที่ได้รับอิทธิพลและเทคโนโลยีการแปรรูปไม้จากตะวันตกส่งผลให้เกิดการจ้างงานมีการอพยพเข้ามาทำงานของแรงงานจากต่างจังหวัด ทำให้ชุมชนขยายตัวโดยมีวัดและศาสนสถานเป็นศูนย์กลาง ในช่วงรัชกาลที่ 7 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน) การเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองและการปกครองพื้นที่ในเมือง เกิดเปลี่ยนแปลงการใช้งาน ย่านการค้าไม้วัดสระเกศย้ายถิ่นฐานจากเหตุการณ์ไฟไหม้ใหญ่ ทำให้ช่างไม้ที่มีฝีมือมารวมตัวกันอยู่ในย่านบางโพ ประกอบกับการย้ายฐานอุตสาหกรรมไม้จากในเมืองจากกฎหมายควบคุมย่านอุตสาหกรรม ชุมชนประชาชนภูมิตรเปลี่ยนจากการทำไร่สวนสู่กิจการค้าและอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ จนกลายเป็นย่านการค้าไม้ที่สำคัญในปัจจุบัน สามารถสรุปปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านบางโพ ประกอบด้วย ปัจจัยกายภาพ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาเส้นทางคมนาคม รวมถึงปัจจัยด้านนโยบายการเมืองการปกครอง ซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนย่านบางโพอย่างมีนัยสำคัญ

คำสำคัญ: พลวัต, ย่านบางโพ, สายน้ำบางโพ, ถนนสายไม้

Abstract

This academic article aims to study and analyze the formation and transformation of Bang Pho into a timber trading district across different periods, focusing on factors driving these changes. The study is divided into three significant periods. During the early Rattanakosin period (1782 - 1851), settlements along rivers and canals were established by diverse ethnic and religious groups, creating communities characterized by cultural diversity. These communities relied heavily on waterways as their primary transportation routes. The mid-Rattanakosin period (1851 - 1932)

* Received December 1, 2024; Revised January 3, 2025; Accepted January 11, 2025

witnessed economic transformation spurred by the Bowring Treaty, which led to significant trade-driven growth. This period saw advancements in land and water transportation and the introduction of Western technologies in the wood industry, resulting in expanded employment opportunities and migration from rural areas. Communities began clustering around temples and other religious landmarks, reflecting the growing significance of these spaces. From the reign of King Rama VII to the present (1932 - present), political and governance changes reshaped urban dynamics. The timber trade hub moved from Wat Saket to Bang Pho following a major fire, and skilled woodworkers congregated in Bang Pho. Additionally, zoning laws regulating industrial activities facilitated the relocation of wood-related industries to the area. The Prachanaruemit Alley community transitioned from agriculture to commerce and small-scale furniture production, culminating in the establishment of Bang Pho as a prominent timber trading district. The study concludes that key factors influencing the evolution of Bang Pho include physical changes such as shifts in settlement patterns and transportation development, as well as political and governance policies that have significantly impacted the community's social and economic landscape.

Keywords: Dynamic, Bangpho Community, Bangpho Riverfront, Wood Street

บทนำ

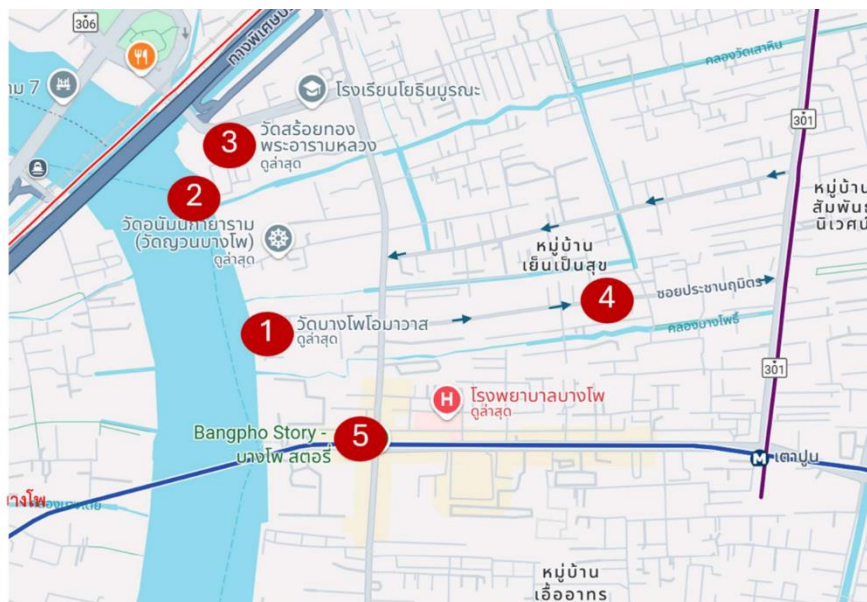
ย่านบางโพ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร เป็นย่านเก่าที่มีขอบเขตไม่ชัดเจน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครอง บางโพไม่ได้ถูกกำหนดให้เป็นแขวงหรือเขตเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครองในอดีต ปัจจุบันชื่อ “บางโพ” ยังปรากฏหลายแห่ง เช่น สี่แยกบางโพ ทำน้ำบางโพ คลองบางโพ วัดบางโพโสมवास และวัดอนัมมิการาม (วัดญวนบางโพ) เป็นต้น สถานที่สำคัญทางวัฒนธรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมของย่านบางโพในอดีต ที่เดิมเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมามีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบก ประกอบกับการเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศ และเหตุการณ์ยกเลิกสัมปทานไม้ในประเทศไทย ทำให้ต้องสั่งไม้จากต่างประเทศ การขนส่งจึงเปลี่ยนรูปแบบโดยมาทางบกแทน โรงเลื่อยไม้จึงเกิดขึ้นหลายแห่งในเขตพระนครรวมทั้งย่านบางโพด้วย

จากนโยบายของรัฐบาลที่ออกกฎหมายห้ามตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในเขตเมือง จึงเกิดการขยายขยายพื้นที่มาตั้งบริเวณบางโพมากขึ้นเรื่อย ๆ ส่งผลให้บางโพกลายเป็นศูนย์กลางการแปรรูปและการค้าไม้ ย่านบางโพจึงไม่เพียงเป็นแหล่งการค้า แต่ยังเป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนหลากหลายวัฒนธรรม ซึ่งสร้างพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมที่โดดเด่น อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันย่านบางโพกำลังเผชิญกับความท้าทายจากการพัฒนาเมืองอย่างรวดเร็ว เช่น การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ระบบรถไฟฟ้า และโครงการผังเมืองใหม่ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและอาชีพของคนในพื้นที่ อีกทั้งยังเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการซื้อขายสินค้าภายหลังการระบาดของโรคโควิด-19 สถานการณ์ “ความปกติใหม่” (New Normal) ได้เพิ่มแรงกดดันให้ชุมชนบางโพต้องปรับตัว ขณะเดียวกันยังเพิ่มความเสี่ยงต่อการสูญเสียคุณค่าและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

บทความนี้มุ่งศึกษาพลวัตของย่านบางโพ ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาไปสู่ย่านการค้าไม้ โดยแบ่งช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของย่านบางโพเป็น 3 ช่วง และนำเสนอการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ คือ ด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ และ ด้านสังคม โดยบทสรุปจะทำการวิเคราะห์ปัจจัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ คือ ด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม และแนวทางการปรับตัวของชุมชนเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

1. วัดบางโพไอมาวาส (พ.ศ.2300)
2. วัดอนัมมิกายาราม (พ.ศ.2330)
3. วัดสร้อยทอง (พ.ศ.2394)
4. ซอยประชานฤมิตร (พ.ศ.2504)
5. สถานีรถไฟฟ้า MRT บางโพ (พ.ศ.2562)

ภาพที่ 1 แผนที่ย่านบางโพปัจจุบัน

ช่วงที่ 1 : ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394)

ในอดีตลักษณะธรรมชาติของบางกอกมีความเกี่ยวข้องกับสายน้ำ สิ่งสำคัญที่ใช้อธิบายภูมิลักษณะของบางกอกได้ดีที่สุด คือ คำว่า “บาง” ซึ่งหมายถึง บริเวณที่มีลำน้ำ ทางน้ำ ลำคลอง หรือแม่น้ำพาดผ่านหรือสุดต้นลง นอกจากนี้ “บาง” ยังหมายถึงชุมชนหรือย่านที่มีผู้คนอาศัยอยู่ร่วมกันในบริเวณที่มีทางน้ำไหลตัดผ่านและมีท่าเรือใช้สำหรับการเดินทางติดต่อระหว่างชุมชนต่าง ๆ (กรณีการ สุธีรัตนภิรมย์, 2016) ภูมิทัศน์เหล่านี้ยังสะท้อนผ่านการพรรณนาถึงพืชพรรณเฉพาะถิ่นในแต่ละ “บาง” เช่น บางกรูดมีมะกรูด บางพลูมีพลู บางฉม้งทำประมง และบางจากมีมะพร้าว (ดอกหมาก) (จารุวรรณ ข้าเพชร, 2018)

ลักษณะทางกายภาพ: การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในพื้นที่ ที่เรียกว่า บางกอกมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำและลำคลองซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน บ้านเรือนมักจะหันหน้าเข้าหาแม่น้ำ ซึ่งสอดคล้องกับประเพณีการตั้งถิ่นฐานแบบโบราณ (จารุวรรณ ข้าเพชร, 2018) บริเวณริมน้ำบางโพ ที่มีวัดโพธาราม ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายในปี พ.ศ. 2482 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดบางโพไอมาวาส” อุโบสถหลังเดิมของวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตกเพื่อเผชิญแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ในการสร้างอุโบสถและวิหารใหม่ได้เปลี่ยนหันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งถือเป็นทิศมงคล (ธนภัทร์ ลิ้มหัตถ์กุล, 2018) ใน “นิราศภูเขาทอง” ซึ่งสุนทรภู่แต่งไว้เมื่อ พ.ศ. 2371 ระหว่างการบวชเป็นภิกษุที่วัดราชบูรณะ ท่านได้เดินทางไปพระนครศรีอยุธยา โดยกล่าวถึงตำบลริมน้ำบางโพ ว่ามีต้นโพธิ์เป็นจุดสังเกตและมีชุมชนบ้านฉนวนที่ค้าขายกุ้งปลา ดังนี้

ถึงบางโพธิ์ไธ้พระศรีมหาโพธิ
ขอเดชานุภาพพระทศพล
ถึงบ้านฉนวนล้วนแต่โรงแลสะพรัง

ร่มนิโรธรุกขมูลให้พูนผล
ให้ผ่องพันภัยพาลสำราญกาย
มีช่องขังกุ้งปลาไว้ค้าขาย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ชนชาติต่าง ๆ ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบางกอก รวมถึงชาวเวียดนามซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ จันทบุรี และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ชุมชนชาวเวียดนามตั้งอยู่ในย่านต่าง ๆ เช่น พาหุรัด บางโพ และสามเสน (ผุสดี จันทวิมล, 1998)

ลักษณะทางเศรษฐกิจ: ในช่วงนี้ ไทยได้ทำสนธิสัญญาการค้าเบอร์นี ซึ่งยกเลิกการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ ส่งผลให้ชาวจีนและชาวต่างชาติมีโอกาสเข้ามาจับสัมปทานการส่งออกในไทยมากขึ้น ส่วนการค้าภายในย่านชุมชนต่าง ๆ เป็นการค้าที่จำกัดอยู่ในท้องถิ่น เนื่องจากเศรษฐกิจส่วนใหญ่มาจากพืชผลที่บริโภคภายในครัวเรือน ส่วนที่เหลือจะนำไปขายในลักษณะการค้าเลี้ยงชีพ โดย เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล นักเดินทางชาวตะวันตก ได้กล่าวถึง การค้าบนแพในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า “ร้านค้าดีที่สุดล้วนเป็นเรือนแพ” ซึ่งส่วนใหญ่มีขนาด 2 - 3 ห้อง ห้องหลักกลางเรือนจะเปิดกว้างด้านหน้าเพื่อแสดงสินค้าที่จำหน่าย เช่น ข้าว เนื้อหวาน และผ้าพิมพ์จากอินเดีย จีน และมลายู ทำให้กลุ่มเรือนแพมีลักษณะเป็น “ตลาดลอยน้ำ”

ลักษณะทางสังคม: ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 - 2352) องค์เชียงสือ หรือ เหยียนฟุกอันท์ เจ้าเมืองโขงอ่อน และข้าราชการบริพารชาวเวียดนามได้ลี้ภัยการกบฏไต้จินเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระองค์ทรงเมตตาและประทานที่ดินให้ชาวเวียดนามตั้งถิ่นฐานที่ตำบลบางโพ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ชาวญวนได้อพยพเข้ามาในไทยหลายครั้ง เช่น ในคราวที่ญวนเข้ารีตหนีภัยจากการห้ามนับถือศาสนาคริสต์ โดยพระเจ้าแผ่นดินญวนมินมาง เมื่อเข้ามาถึงไทย พวกญวนกลุ่มนี้ได้ตั้งถิ่นฐานทั้งที่บางโพและสามเสน พร้อมกับทำประโยชน์แก่ประเทศไทย (มุสตี จันทวิมล, 1998) ชาวญวนที่มากับองค์เชียงสือที่ตั้งถิ่นฐานในตำบลบางโพนี้ นับถือพุทธศาสนา จึงได้สร้างวัดกว้างเพื่อก่อตั้ง หรือวัดญวนบางโพ ในปี พ.ศ. 2330

ภาพที่ 2 วัดกว้างเพื่อก่อตั้งที่สร้างขึ้นในยุคแรก

ในปี พ.ศ. 2383 เมื่อไทยและเขมรร่วมกันขับไล่ญวนที่เข้ามาในเขมร กองทัพญวนถูกล้อมอยู่หลายแห่ง แต่เกิดโรคระบาดขึ้นในค่าย ทำให้ทหารญวนราวหนึ่งพันคนหนีออกจากค่าย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ญวนเหล่านี้ไปอยู่ที่บางโพ รวมกับญวนเชื้อสายของเชียงสือ และให้เข้ารับราชการในกรมญวนต่าง ๆ กองญวนอาสาบรรณับถือพุทธศาสนา อาศัยอยู่ในตำบลบางโพ ซึ่งเชื่อว่าเป็นเวียดนามกลุ่มแรกที่ได้รับเบี้ยหวัด (มุสตี จันทวิมล, 1998) พวกญวนที่รับราชการมักประกอบอาชีพเสริม เนื่องจากเงินเบี้ยหวัดที่ได้รับไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ โดยเฉพาะในสังคมไทยที่อาชีพหลักของคนไทยส่วนใหญ่คือกสิกรรม ทำให้ชาวเวียดนามที่เข้ามาอาศัยในประเทศไทย เช่น เวียดนามที่ตำบลสามเสนและบางโพ ได้เข้ามาประกอบอาชีพกสิกรรมด้วย นอกจากนี้ ชาวเวียดนามในภาคกลาง อาทิ ตำบลสามเสนและบางโพ ยังอพยพจากกรุงเทพฯ ไปอยู่สุพรรณบุรีและภาคเหนือ นอกจากนี้ อาชีพประมงแล้ว ชาวเวียดนามยังมีความถนัดในงานช่างฝีมือ โดยเฉพาะชาวเวียดนามที่ติดตามองค์เชียงสือเข้ามา และเข้ารับราชการ ซึ่งมีความถนัดในการต่อเรือ และงานช่างสลัก จึงได้เข้ารับราชการในกรมช่างญวนต่าง ๆ ภายหลัง

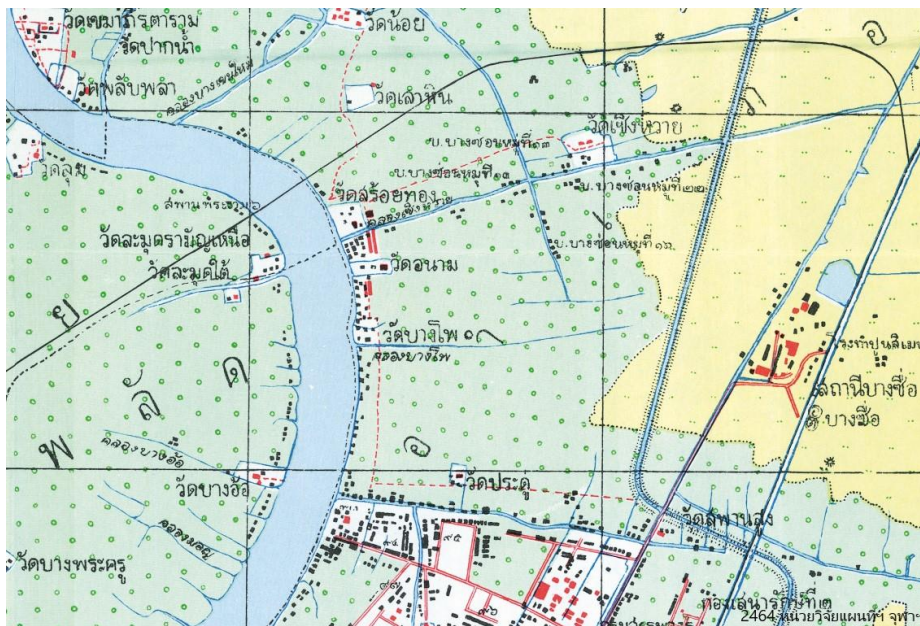
เมื่อทหารเหล่านี้ไม่ได้ออกไปรบรบ จึงเปลี่ยนอาชีพไปประกอบธุรกิจค้าซุงและทำงานในโรงเลื่อยไม้ ต่อมาจึงเปลี่ยนไปดำเนินกิจการโรงสีข้าวพลังไอน้ำ ซึ่งยังคงดำเนินกิจการอยู่ริมแม่น้ำบางโพ (แวน รอย, เอ็ดเวิร์ด, 2022)

ช่วงที่ 2 : ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (พ.ศ. 2394 - 2468)

ลักษณะทางกายภาพ: ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่เริ่มรับอารยธรรมตะวันตก เข้ามาปรับปรุงประเทศให้เข้ากับระบบการค้าเสรี ซึ่งเป็นผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2398) ทำให้การค้ากับชาวต่างชาติในกรุงเทพฯ เพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้การสัญจรทางน้ำมีความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากมีเรือสินค้าเข้ามายังกรุงเทพฯ จำนวนมาก ถึงกับต้องออกกฎหมายท้องน้ำ เพื่อควบคุมการเดินเรือในแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจกรรมการค้าและจำนวนเรือในแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงน้ำหลาก จึงต้องมีการจัดระเบียบเรือนแพในกรุงเทพฯ โดยมีพระราชบัญญัติธรรมเนียมคลอง (พ.ศ. 2413) ชาวพระนครส่วนหนึ่งที่เคยอาศัยอยู่ในเรือนแพริมแม่น้ำเจ้าพระยาและตามคูคลองต่าง ๆ ย้ายขึ้นมามาตั้งถิ่นฐานบนบกมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานนี้ทำให้เกิดการตั้งบ้านเรือนอยู่สองฟากถนนอย่างหนาแน่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการกำหนดเขตการปกครองเป็นตำบลและอำเภอ โดยบางโพถูกกำหนดเป็นตำบลบางโพ ขึ้นกับอำเภอบางซื่อ พร้อมกับการขยายตัวทางพื้นที่และจำนวนประชากร ความต้องการที่เพิ่มขึ้นด้านสาธารณูปโภค เช่น ถนน สะพาน รถราง และโทรคมนาคม

ลักษณะทางเศรษฐกิจ: สนธิสัญญาเบาว์ริงที่ทำกับประเทศอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ส่งผลกระทบอย่างมากต่อวิถีชีวิตของผู้นับในพระนคร วิถีชีวิตที่เคยพึ่งพาตนเองเริ่มเปลี่ยนไปสู่การบริโภคและการจับจ่ายซื้อสินค้าต่าง ๆ ตามความเจริญรุ่งเรืองของการค้านานาชาติที่ทวีขึ้นตามลำดับ ในสมัยรัชกาลที่ 5 การค้าไม้สักรุ่งเรืองอย่างมาก จนมีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี พ.ศ. 2439 เพื่อดูแลการค้าไม้โดยตรง อย่างไรก็ตาม การค้าไม้สักส่วนมากตกอยู่ในมือของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวอังกฤษที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ในประเทศไทยและเปิดบริษัทส่งออกไม้ไปยังยุโรป ในปี พ.ศ. 2426 มีการนำเครื่องจักรแปรรูปไม้มาตั้งโรงเลื่อยในเชิงิงใหม่ และภายหลังมีการตั้งโรงเลื่อยจักรในกรุงเทพฯ จำนวนมาก ซึ่งโรงเลื่อยส่วนใหญ่บริหารโดยชาวจีนไหหลำ ที่พัฒนาวิธีแปรรูปไม้ให้เกิดผลกำไรมากที่สุด ชาวจีนมีบทบาทสำคัญในกิจการแปรรูปไม้สัก โดยโรงเลื่อยจักรไอน้ำแห่งแรกที่บริหารโดยชาวจีนกวางตุ้ง ซึ่งถนัดด้านช่างกล ต่อมาโรงเลื่อยของชาวจีนเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งในกรุงเทพฯ (มรกต อาริยะ, 2535) ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทเข้ามาเป็นเจ้าของกิจการขนาดใหญ่ เช่น กิจการโรงสี โรงเลื่อยและภาคการค้าปลีกสินค้าต่าง ๆ รวมทั้งเป็นคณานรับจ้าง ช่างก่อสร้าง กรรมกร หาบคอนขายอาหาร รวมถึงการเป็นหัวหน้าพ่อค้า หัวหน้าคนใช้ของชาวยุโรปหรือคนไทยด้วยกัน ช่วงเวลานี้จึงน่าจะเป็นยุคแรกของการเข้ามาของกิจการไม้ในย่านบางโพ

ลักษณะทางสังคม: จากการค้าเสรีกับชาวต่างชาติส่งผลให้วิถีชีวิตของชุมชนบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนแปลงไป วิถีชีวิตทางน้ำเริ่มลดลงหลังจากการพัฒนาการสัญจรทางบก ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเลิกทาส ความต้องการแรงงานเปลี่ยนไป จึงเกิดการเข้ามาของแรงงานจีน ซึ่งเป็นทั้งแรงงาน ช่างฝีมือ และพ่อค้า โดยเฉพาะการค้าข้าวที่ขยายตัวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง แม้ว่าจะมีการพัฒนาในช่วงเวลานี้ ชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกัน เช่น กลุ่มเชื้อชาติ กลุ่มศาสนา และกลุ่มเศรษฐกิจ ยังคงตั้งอยู่ในพื้นที่เดิมและหนาแน่นขึ้น (วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ, 2018) ในด้านศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ขณะทรงผนวชในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงตั้งคณะธรรมยุติกนิกายใน พ.ศ. 2372 ด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงได้สร้างและบูรณะศาสนสถานหลายแห่ง โดยในย่านบางโพทรงพระราชทานนามใหม่ให้ “วัดกว้างเพื่อต้อ” (วัดญวนบางโพ) เป็น “วัดอนัมมิกายาราม” ลักษณะสังคมในช่วงเวลานี้ของย่านบางโพจึงมีลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้จากแผนที่แสดงที่ตั้งของ วัดอนาม (วัดอนัมมิกายาราม), วัดสร้อยทอง, วัดบางโพ ที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกันกับชุมชนริมน้ำ

ช่วงที่ 3 : ช่วงรัชกาลที่ 7 - ปัจจุบัน

ลักษณะทางกายภาพ: ในสมัยรัชกาลที่ 7 ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการถือครองที่ดินและอาคารในกรุงเทพฯ โครงสร้างชุมชนเปลี่ยนแปลง โดยมีการย้ายออกและย้ายเข้าของผู้คน หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานครยังคง ประกอบด้วย ชุมชนและย่านต่าง ๆ ที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม โดยการสัญจรทางน้ำยังคงเป็นวิธีหลักในการคมนาคม อย่างไรก็ดีตาม ชุมชนและย่านการค้าหลายแห่งเริ่มมีการปรับเปลี่ยน โดยมีการสร้างอาคารแบบใหม่ เช่น เรือนไม้และเรือนแถวไม้ บนพื้นที่เดิม หลายชุมชนที่ตั้งอยู่บนถนนสายหลักถูกตึกแถวล้อมรอบ ในช่วง พ.ศ. 2475 - 2498 มีการยุบรวมอำเภอบางชื่อ ทำให้ตำบลบางโพเดสพบาตและกลายเป็นเพียงชื่อของย่านเก่า ได้มีการตัดถนนพระราชารัฐร์และถนนกรุงเทพ - นนทบุรี ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นถนนลาดยางขนาดเล็ก บริเวณตรงข้ามถนนมีห้องแถวเรียงรายเช่นกัน โดยด้านหน้าของห้องแถวมีคลองเล็ก ๆ ยาวตลอดแนว พร้อมสะพานไม้ที่ได้ทอดข้ามเป็นระยะ ๆ (สมศักดิ์ สว่างวิบูลย์พงศ์, 2012) ซอยประชาชนภูมิตร 24 ซึ่งเชื่อมระหว่างถนนพระราชารัฐร์กับถนนกรุงเทพ - นนทบุรี อดีตพื้นที่นี้เคยใช้ในการทำเกษตรกรรม โดยมีการยกร่องทำสวนผลไม้ เช่น ส้ม ทุเรียน ขนุน มังคุด ละมุด และลำไย ต่อมาชุมชนได้ร่วมกันบริจาคที่ดินเพื่อขยายซอยและปรับปรุงถนนในปี พ.ศ. 2504 และเปลี่ยนชื่อเป็นซอยประชาชนภูมิตรในปี พ.ศ. 2522 เมื่อมีการคมนาคมที่สะดวก ซอยประชาชนภูมิตร จึงเป็นที่รู้จักของคนภายนอกชุมขนมากขึ้น สภาพสังคมเปลี่ยนไปจากผู้คนไม่กี่หลังคาเรือนขยายเพิ่มขึ้น และมรการติดต่อค้าขาย ผู้คนจากต่างถิ่นอพยพมาอาศัยทำมาหากิน เช่น พ่อค้าชาวจีนจากย่านวัดญวนสะพานขาว จากย่านตำรังรัก วัดสระเกศ สะพานดำ บางลำพู เมื่อย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานจึงนำอาชีพเดิมเกี่ยวกับการผลิตเฟอร์นิเจอร์ติดตัวมาด้วยจากการก่อสร้างรัฐสภาแห่งใหม่ พ.ศ. 2562 ที่บริเวณเกียกกาย ทำให้ย่านบางโพอยู่ใกล้สถานที่สำคัญส่งผลให้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกเกิดขึ้น การสร้างโครงข่ายคมนาคมบริเวณย่านบางโพและย่านใกล้เคียง ปี พ.ศ. 2563 รถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน MRT บางโพเป็นต้น นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2564 สถานีกลางบางซื่อและรถไฟฟ้าสายสีแดงเข้ม: สถานีกลางบางซื่อเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนาดใหญ่ ทำให้บางโพเป็นจุดเชื่อมต่อสำคัญระดับประเทศ ในช่วงเดียวกันนี้เปิดใช้รถไฟฟ้าสายสีแดงและสายสีม่วงเพิ่มความเชื่อมโยงระหว่างบางโพกับชานเมืองและจังหวัดใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมี

โครงการขยายถนนบริเวณนั้นอีกหลายสาย ซึ่งการขยายถนนเหล่านี้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการสัญจร แต่ก็ส่งผลให้พื้นที่บางส่วนต้องถูกเวนคืนและเปลี่ยนแปลงการใช้งาน (Dproperty, 2564) และจากผังเมืองใหม่ ปี พ.ศ. 2563 ได้กำหนดให้บางโพเป็นพื้นที่พัฒนาพิเศษ ส่งเสริมการก่อสร้างอาคารสูงและการใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบผสมผสาน ทำให้พื้นที่ย่านบางโพมีความหนาแน่นมากขึ้น

ลักษณะทางเศรษฐกิจ: เศรษฐกิจของย่านบางโพในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มีอุตสาหกรรมและโรงเลื่อยเป็นกิจการหลัก ตั้งแต่บางโพถึงสะพานสูงมีอุตสาหกรรมทั้งหมด ซึ่งเป็นผลจากทักษะช่างไม้ของชาวจีนไหหลำในย่านนี้ ทำให้ญี่ปุ่นมาต่อเรือที่นี้ (สมศักดิ์ สว่างวิบูลย์พงศ์, 2012) ชุมชนโรงเลื่อยหลังวัดสระเกศ ซึ่งเป็นชุมชนเก่าที่มีการค้าไม้มายาวนาน มีพ่อค้าชาวจีนที่ทำการค้าและก่อตั้งโรงเลื่อยในกรุงเทพฯ โดยช่างไม้สักที่ประมูลจากภาคเหนือ นำมาแปรรูปและจัดส่งไปยังร้านค้าไม้รายย่อย ภายหลังขยายตัวไปยังย่านบางโพ เนื่องจากการพัฒนาพื้นที่เดิมด้วยบริบทของย่านบางโพทำให้สามารถขนส่งไม้ได้สะดวก ย่านบางโพจึงมีผู้ประกอบการร้านค้าไม้แปรรูปทั้งเก่าและใหม่ และเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ จนนับว่าเป็นย่านการค้าไม้ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย (มัชฌิมาศ มรรคา และเทิดศักดิ์ เตชะกิจจร, 2564)

ภาพที่ 4 อาชีพหลักของชุมชนในย่านบางโพ

อาชีพหลักของชุมชนในย่านบางโพจึงเกี่ยวกับการผลิตและจำหน่ายเฟอร์นิเจอร์ไม้ รวมถึงผลิตภัณฑ์ตกแต่งจากไม้ การเลื่อย เเจาะ กลึง และกิจการเฟอร์นิเจอร์ครบวงจร นอกจากนี้ยังมีกิจการอื่น ๆ เช่น ร้านอาหาร อุปกรณ์ไฟฟ้า วัสดุก่อสร้าง การขยายตัวทางเศรษฐกิจนี้นำไปสู่ความต้องการแรงงาน ส่งผลให้มีการอพยพแรงงานจากต่างจังหวัดเข้าสู่กรุงเทพฯ เนื่องจากนโยบายการลดอิทธิพลของชาวจีน ทำให้แรงงานจีนลดน้อยลงและแทนที่ด้วยแรงงานจากต่างจังหวัด ผลจากการพัฒนาเมืองทำให้ที่ดินที่เพิ่มสูงขึ้นนำไปสู่การพัฒนาโครงการคอนโดมิเนียม

อาคารสำนักงานและศูนย์การค้าส่งผลให้ธุรกิจท้องถิ่นต้องปรับตัวหรือย้ายออกหลังการระบาดของโรคโควิด-19 ช่วงปีพ.ศ. 2563 ทำให้เศรษฐกิจชะลอตัว ธุรกิจเฟอร์นิเจอร์และการค้าไม้ต้องเผชิญกับยอดขายที่ลดลง เนื่องจากไม่มีราคาสูงโดยเฉพาะไม้สัก ทั้งยังหายาก อัตราการผลิตลดลง ข้อจำกัดทางกฎหมายการก่อสร้าง ทำให้ผู้บริโภคมีปริมาณลดลงจำเพาะในวงชั้นสูงหรือผู้มีฐานะเท่านั้น (มชฉนิมาศ มรรคา และเทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร, 2564)

ภาพที่ 5 ภาพซอยประชาชนภูมิตรในอดีต(ซ้าย) ถนนประชาชนภูมิตรปัจจุบัน (ขวา)

ลักษณะทางสังคม: หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลได้ดำเนินนโยบายชาตินิยมโดยผสมผสานวัฒนธรรมเข้ากับความเป็นชาติ แนวคิด “วัฒนธรรมสร้างชาติ” ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก โดยมีเป้าหมายในการทำให้คนไทยเป็นที่ยอมรับในระดับสากล รัฐนิยมนี้ครอบคลุมทุกมิติของสังคม ไม่ว่าจะเป็นชาติพันธุ์ ความมั่นคง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ในสมัยรัชกาลที่ 9 ชุมชนบางโพเริ่มปรับตัวจากการทำไร่ทำสวนไปสู่กิจการเฟอร์นิเจอร์และอุตสาหกรรมไม้แปรรูปในช่วงปี พ.ศ. 2497 - 2498 ชุมชนค้าไม้หลังวัดสระเกศได้รับผลกระทบจากการปรับปรุงถนนและลำคลอง ซึ่งจำกัดการใช้งานให้เป็นทางสัญจรเท่านั้น นอกจากนี้ผลจากเหตุการณ์ไฟไหม้ใหญ่ในปี พ.ศ. 2500 ทำให้อาคารและโรงเลื่อยเสียหายอย่างหนัก เทศบาลกรุงเทพฯ จึงออกมาตรการห้ามตั้งโรงงานในเขตชุมชน ส่งผลให้ชาวจีนไหหลำที่เคยตั้งบ้านเรือนใกล้กับชาวตรอกไต้ (ซึ่งมีอาชีพทำเฟอร์นิเจอร์) ย้ายไปอยู่ในซอยประชาชนภูมิตร ที่ปัจจุบันกลายเป็นถนนสายไม้ (ประไพ วิริยะพันธุ์, 2022) ย่านบางโพได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา อันเนื่องมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การขยายตัวของเมือง และสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป การพัฒนาเมืองทำให้ชุมชนเดิมถูกแทนที่ด้วยผู้อยู่อาศัยใหม่ ความสัมพันธ์ทางสังคม แบบดั้งเดิมลดลง และเกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้น ความเสี่ยงต่อการสูญเสียวัฒนธรรมและภูมิปัญญางานช่างไม้: การลดลงของธุรกิจการค้าไม้ทำให้ช่างไม้ฝีมือจำนวนมากต้องเลิกอาชีพ ความรู้และทักษะด้านงานช่างไม้ที่เป็นเอกลักษณ์ของบางโพมีความเสี่ยงที่จะสูญหาย ผลกระทบจาก COVID-19 และวิถีชีวิตแบบ New Normal การเว้นระยะห่างทางสังคมและการทำงานจากที่บ้าน ทำให้กิจกรรมชุมชนลดลง ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนลดลง ในปัจจุบันบางโพได้รับการสนับสนุนภายใต้นโยบายภาครัฐที่ต้องการฟื้นฟูย่านต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ด้วยการให้เกิทยานสร้างสรรค์ ชุมชนจึงเกิดกิจกรรมแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนภายใต้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนประชาชนภูมิตร และ ประชาคมประชาชนภูมิตร เพื่อจัดกิจกรรม เช่น งาน Bangkok Design Week ร่วมกับภาคีเครือข่ายในส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจในย่านและยังเป็นประชาสัมพันธ์ให้คนรุ่นใหม่รู้จักและการอนุรักษ์วัฒนธรรมไม่ให้คงอยู่ต่อไป

สรุป

ย่านบางโพมีพัฒนาการจากชุมชนริมน้ำที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ศูนย์กลางการค้าไม้ผ่านการเปลี่ยนแปลงหลายมิติ ทั้งกายภาพ สังคม และเศรษฐกิจ โดยได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก เช่น การพัฒนาคมนาคมจากทางน้ำสู่ทางบก และนโยบายการพัฒนาเมือง ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิม ปัจจุบันโครงการใหม่ เช่น รถไฟฟ้าและอาคารรัฐสภาแห่งใหม่ ทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นและเปลี่ยนแปลงลักษณะของชุมชนและวิถีชีวิตในพื้นที่ ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นยุคตั้งถิ่นฐาน บางโพเป็นพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีสะดวกต่อการสัญจร ทำให้เกิดการอพยพมาตั้งถิ่นฐานของชนชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะญวนที่อพยพเข้ามาในย่านบางโพ ซึ่งนำวัฒนธรรมและทักษะด้านการประมงและงานช่างต่าง ๆ เข้ามาประกอบอาชีพ โดยเฉพาะทักษะการต่อเรือและงานช่างแกะสลัก จนได้รับราชการสังกัด กรมช่างญวน ที่สร้างประโยชน์ให้ประเทศในยุคนั้น ดังนั้น ชาวญวนอาจถือได้ว่าเป็นผู้ริเริ่มวัฒนธรรมงานไม้ในย่านบางโพ ต่อมาในช่วงรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 - 2468) เป็นยุคเปลี่ยนสู่อุตสาหกรรมสนธิสัญญาเบาว์ริงเปิดทางให้มีการค้าเสรี ส่งผลให้เศรษฐกิจขยายตัวและการค้าไม้รุ่งเรือง โดยเฉพาะการเข้ามาของชาวจีนไหหลำซึ่งมีทักษะด้านช่างไม้และการค้าขาย จนเกิดเป็นชุมชนค้าไม้ เมื่อถึงยุคทองสู่ย่านค้าไม้ (พ.ศ. 2468 - 2559) โครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนและสะพาน ส่งเสริมการค้าทางบกมากขึ้น ย่านบางโพได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าไม้ที่สำคัญบนถนนประชานมิตร หรือที่รู้จักในชื่อ “ถนนสายไม้” ซึ่งสะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ชุมชนได้สืบทอดภูมิปัญญางานไม้มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) การอพยพเข้ามามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำบริเวณบางโพมีแม่น้ำและลำคลองเป็นเส้นทางสัญจรหลัก ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2394 - 2475) สนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้เปิดการค้าเสรี ส่งผลให้เศรษฐกิจค้าไม้เติบโต การสร้างถนนและพัฒนาด้านคมนาคมทำให้ย่านบางโพสามารถเชื่อมต่อกับพื้นที่อื่น ๆ ได้สะดวกขึ้น อุตสาหกรรมการแปรรูปไม้มีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีและรูปแบบการผลิต ส่งผลให้บางโพเริ่มเป็นแหล่งแปรรูปไม้ที่สำคัญ ช่วงที่ 3 (รัชกาลที่ 7 - ปัจจุบัน) การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง และนโยบายการขยายตัวของกรุงเทพมหานครทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม มาประกอบกิจการค้าและอุตสาหกรรมไม้ เช่น การทำเฟอร์นิเจอร์ ประกอบกับเหตุการณ์ไฟไหม้ใหญ่ชุมชนค้าไม้บริเวณวัดสระเกศทำให้เกิดการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ย่านบางโพ ทำให้บางโพนอกจากจะเป็นแหล่งจำหน่ายไม้แปรรูปแล้วยังเป็นแหล่งรวมช่างไม้ที่มีฝีมืออีกด้วย วัฒนธรรมไม้ที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานานนี้ จึงทำให้เป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนประชานมิตร

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. (2016). ก่อร่างสร้างเมืองจากชุมชนบางกอกสู่กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จารุวรรณ ข้าเพชร. (2018). ภูมิทัศน์ชาติพันธุ์: แผนที่ชุมชนชาติพันธุ์ในกรุงเทพมหานคร. ใน รายงานการวิจัย. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ธนภัทร์ ลิ้มหัตถ์กุล. (2018). ศิลปกรรมวัดราชวรวิหารในย่านเก่ากรุงเทพฯ. นนทบุรี: มิวเซียมเพรส.
- ประไพ วิริยะพันธุ์. (2022). สยามเทศะ. เรียกใช้เมื่อ 18 กันยายน 2567 จาก https://www.facebook.com/permalink.php/?story_fbid=1082835815712255&id=323215901674254
- ผุสดี จันทวิมล. (1998). เวียดนามในเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มรกต อาริยะ. (2535). การค้าไม้สักในดินแดนล้านนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453. ใน วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- มัชฌิมาศ มรรคา และเทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร. (2564). การเปลี่ยนแปลงห่วงโซ่อุปทานของไม้สักในงานสถาปัตยกรรม Transition of Teak Timber Supply Chain in Architectural. วารสารสารศาสตร์, 4(4), 704-715.
- วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ. (2018). ย่านชุมชนเก่าในกรุงเทพฯ. กรุงเทพมหานคร: ปาป้า พรินต์ติ้ง เฮาส์.
- แวน รอย, เอ็ดเวิร์ด. (2022). ก่อร่างเป็นบางกอก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มติชน.
- สมศักดิ์ สว่างวิบูลย์พงศ์. (2012). อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุธาการพิมพ์.
- Dproperty. (2564). รู้จักบางโพแบบเจาะลึก. เรียกใช้เมื่อ 20 กันยายน 2567 จาก <https://www.ddproperty.com/areainsider/บางโพ/article/รู้จักบางโพแบบเจาะลึก-12206>